

О. Б. Ярема,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТИПОЛОГІЯ ЗМІН ЗМІСТОВОГО ІМПЛІКАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ АЛЮЗИВНИХ ЗАСОБІВ

У статті аналізуються семантичні зміни алюзивних елементів в англomовному художньому дискурсі 20 ст. Виокремлено основні типи алюзій, у залежності від збереження чи зміни їх семантичного навантаження та концептуального наповнення. Відповідно, таксономія алюзій у нашій роботі включає апеллятивні, трансформативні, іронічні і символічні.

Ключові слова: алюзія, алюзивні одиниці, семантика, інтертекстуальність, метатекст.

В статье анализируются семантические изменения аллюзивных элементов в англоязычном художественном дискурсе 20 в. Выделены основные типы аллюзий, в зависимости от сохранения или изменения их семантической нагрузки и концептуального наполнения. Соответственно, таксономия аллюзий в нашей работе включает апеллятивные, трансформативные, ироничные и символичные.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзивная единица, семантика, интертекстуальность, метатекст.

The semantic changes of allusive elements in the English literary discourse 20 are analyzed in the paper. The main types of allusions, depending on maintaining or changing their semantic load and conceptual content are differentiated. Accordingly, taxonomy of allusions in our work includes appellative, transformative, ironic and symbolic ones.

Keywords: allusion, allusive unit, semantics, intertextuality, metatext.

Семантичний компонент алюзивних засобів є чи не найважливішим при дослідженні цих інтертекстуальних вкраплень, оскільки дає відповідь на питання про причини використання і звернення автора до певного прецедентного тексту. Розгадка змістового наповнення алюзивного засобу через боротьбу свідомостей автора і читача дає можливість правильного трактування усього тексту-реципієнту та формує цілісну смислову картину тексту.

Типово, що під впливом нового контекстного середовища алюзивні одиниці зазнають семантичних змін. Кожен із провідних українських та зарубіжних лінгвістів виокремлює власний вектор дослідження семантичного компоненту алюзії з акцентом на певних лінгвістичних параметрах. Наприклад, Н. Ю. Новохачова спрямувала напрямок своїх досліджень у бік структурно-семантичної класифікації, М. А. Захарова і Н. Є. Камовнікова займалися проблемами обмеженого сектору алюзивних одиниць, а саме механізмом дії семантики алюзивних власних назв та алюзивних антропонімів, М. В. Воробйова здійснювала дослідження на основі складових алюзивного змісту.

В плані нашого дослідження ми вважаємо доцільним здійснити занурення у змістовий компонент алюзивних засобів у текстах англomовної літератури з проектуванням на семантико-стилістичну таксономію, що визначає актуальність нашого дослідження. Найближчими у цьому плані є роботи російської вченої О. М. Дронової та української дослідниці М. О. Шаповал. Цікавими щодо класифікації зміни семантичного значення алюзивних одиниць у новому тексті є дослідження зарубіжних лінгвістів Л. Женні та Р. Ф. Томаса, на основі яких ми опиратимемося при ідентифікації зміни семантичного значення у своїх розвідках.

На думку З. Я. Тураєвої [8, с. 31], слово живе не в системі, а в тексті, де воно включається в мережу взаємопов'язаних, взаємозалежних засобів вираження думок і почуттів. Відповідно кожен новий текст і контекст тягне за собою зміну значення алюзивної одиниці. Варто, проте, пригадати, що повний зміст алюзивних мовних одиниць включає три складові [1, с. 92]: 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словниково значення), 2) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі, 3) зміст алюзивних засобів, який вони набувають у тексті-реципієнті.

У певних випадках власні назви не мають першої складової повного алюзивного змісту – словникового значення. Вони завжди мають конкретний денотат. У той же час власні назви можуть символізувати ситуацію, в якій фігурують, або гіпертрофовану(і) рису(и) характеру істоти, якій належать, [Кухаренко, с. 106-107, цит. за 1] – це буде зміст одиниці у першоджерелі.

Очевидно, що в процесі прочитання інтертекстуальної інтенції автора, читач спостерігає нерівномірність та неоднаковість розподілу алюзивного навантаження у виявлених інтертекстемах. Це проявляється у переважанні того чи іншого змісту алюзивних засобів, оскільки кореляція контексту та алюзії відображає повноту її так званої семантичної асиміляції із змістовою лінією тексту-реципієнта, тобто чи зберігає алюзивна одиниця своє первинне значення тексту-джерела, чи переважає набуте значення у тексті-реципієнті. Іншими словами, алюзія та її джерело реалізуються у різних мовленнєвих ситуаціях, володіючи однаковою знаковою формою, їх концептуальна структура не може бути взаємозамінною, тому що у різних ситуаціях різні компоненти значення виходять на передній план [2, с. 63].

На основі зразків алюзій у текстах британських авторів 20 ст., ми виокремлюємо такі категорії алюзій, у залежності від збереження чи зміни їх семантичного навантаження та концептуального наповнення, що відбуваються з алюзією відповідно до перерозподілу змістового імплікативного навантаження алюзивної одиниці:

1. Апеллятивні алюзії.

Вливаючись у новий контекст або ж слугуючи основою творення алюзивного тексту, семантичне навантаження і власне концептуальна установка джерела і метатексту практично не відрізняються. У новому середовищі алюзія зберігає ті елементи, риси, концепти і реалізує те ж значення, що було закладено у першоджерелі.

Спроекований автором, базисний зміст повторюється у новому тексті та не потребує додаткового занурення у глибинну семантику повідомлення, за винятком відсутності фонових знань читача стосовного походження певної алюзії. Апетитивні алюзії виконують функцію підказки інтерпретації на макрорівні.

Для чіткості розуміння принципів дії апетитивної алюзії на рівні макро- і мікросередовищ тексту, вважаємо доцільним виділити окремі її підвиди:

а) **сюжетні** (як наскрізні тематичні алюзії, що задають фон усьому тексту, в якому певні елементи можуть зазнавати змін). Лінгвокультурні концепти прецедентних текстів є здебільшого схемами, сценаріями й скриптами прецедентних творів [5].

Наприклад, сюжет твору Дж. Джойса «A Portrait of an Artist as a Young Man» викликає спогад класичного міфу про вираження теми мистецького розвитку і пошуку особистості, а саме міф про Дедала та Ікара. Міф про Дедала є внутрішньою структурою не для сюжету книги «A Portrait of an Artist as a Young Man», а для його головного героя. Тобто, концепт САМОІДЕАЛІЗАЦІЇ/ДОСКОНАЛОСТІ людини відображений як у прецедентному, так і в метатекстовому просторі. Читач, у свою чергу, ідентифікуючи джерело алюзії, прослідковує відображення концептуальності прецедентного твору не стільки через семантику, скільки через екзистенціальний контекст.

Сам текст розглядається як компонент мовної свідомості соціуму і представляє собою одиницю осмислення життєвих ідеалів і цінностей людини через призму мови за допомогою культурної пам'яті.

б) **ситуативні** (алюзивні цитати, прислів'я, приказки або уривки фраз, які перебувають у незмінному вигляді у новому тексті і несуть те ж семантичне й концептуальне навантаження).

«Her eyes, her hair, her cheek, her gait, her voice; / Handlest in thy discourse O! that her hand, / In whose comparison all whites are ink / Writing their own reproach; to whose soft seizure / The cygnet's down is harsh...» (О. Хакслі, «Brave New World»).

Приклад дослівно відтвореної алюзивної цитати на «Troilus and Cressida» (9.1.29) В. Шекспіра. Це посилення відноситься до мовлення Троїлуса у п'єсі, коли він милується Кресідою. Джон використовує ці слова у метатексті для опису Ленаїни.

в) **іменні** (різного роду оніми, які мають закріплене словникове значення і в новому контексті зберігають свою первинну семантику).

Прикладом іменних алюзій можуть слугувати антропоніми, як згадка історичних, міфологічних чи біблійних героїв, коли акцент розташований на їх рисах або діяльності і вдало вписується у новий контекст:

*Madame Sosostris, famous clairvoyante,
Had a bad cold, nevertheless
Is known to be the wisest woman in Europe,
With a wicked pack of cards.* (Т. С. Еліот, *The Waste Land*)

Ворожка Мадам Сосостріс є персонажем сатиричного оповідання О. Хакслі «Crome Yellow», опублікованого за рік до видання вірша «The Waste Land». У «Crome Yellow», Мадам Сосостріс є проповідницею, одягненою як циганка, яка відвідує ринкові площі, де проорокує людям долю за гроші.

2. Трансформативні алюзії.

Видозмінені або трансформативні алюзії утворюються на основі прецедентного тексту, однак алюзивне посилення вибудовує нові контекстуальні зв'язки, що призводить до зміни концептуальних значень, а також перерозподілу семантичного навантаження у сторону тексту-реципієнту. Виходячи з умовиводу, що структура алюзивних зв'язків є анафоричною, до її складу входять не два елементи (дейктичний знак, як вказівник конкретизуючих значень слів, до яких він відноситься, і його референт), як при дейктичному зв'язку, а три: референт як «внутрішня сторона» предмету думки, з яким співвіднесене алюзивне вираження, дейктичний вказівник на джерело, що є приступним у ситуації первинного найменування, і власне концепти мовленнєвої ситуації, що реалізують алюзію [2, с. 63]. Саме нові концепти нової мовленнєвої ситуації і є відображенням трансформативних змін алюзій.

На основі змішування значень метатексту і прототексту [5], створено багато детективів А. Крісті, яка використовує схеми сюжетів римовок для побудови нової картини твору. Деякі з них мають однойменні назви: «Sing A Song of Sixpence» (римівка «Sing a Song of Sixpence»), «How Does Your Garden Grow?» (римівка «Mary, Mary, Quite Contrary»), «Three Blind Mice» (римівка «Three Blind Mice»), «The Market Basing Mystery» (римівка «The rabbit has a charming face...», anonymous poetry of little value), «Four and Twenty Blackbirds» (римівка «Sing a Song of Sixpence»), «And Then There Were None» (old English rhyme, originally римівка «Ten Little Niggers»), «One, Two, Buckle My Shoe» (римівка «One, Two, Buckle My Shoe»), «Five Little Pigs» (римівка «This Little Piggy»), «Taken at the Flood» (римівка «Little Boy Blue») та ін.

Трансформації можуть відбуватись не лише на цілісному текстуальному рівні, а й ситуативно на рівні фраз. Логічно, що при заміні лексичних компонентів відбувається і зміна лексичних значення в силу появи нових елементів. При заміні в алюзивному висловлюванні *Lead him not into temptation* із роману «Ulysses» займенника *us* на *him* (пор. з оригіналом *Lead us not into temptation*) вислів *Lead him not into temptation* набуває нового звучання, так як виражає не стільки сакральне значення слів молитви, скільки пряме значення застереження від спокуси.

Загалом, особливістю трансформативної алюзії є те, що у різному контексті різні риси виходять на перший план. Алюзивний перенос є гнучкою контекстуально й прагматично (передусім, з урахуванням ціннісних концептуальних домінант) детермінованою процедурою, що передбачає певну новизну вивідного знання [3, с. 288].

3. Іронічна алюзія.

Іронія може зумовлюватися зіставленням двох різних за тональністю контекстів, що містять спільний фрейм. Лексичною модифікацією фрейму може бути заміна, при якій замість очікуваного ключового слова з'являється інша лексична одиниця. Така заміна зазвичай прив'язана до контексту – будь-який відомий фрейм може мати безліч варіацій. Тим часом, синтаксис фрейму може змінюватись тільки злегка, бо інакше фрейм стане невпізнаним. Упізнавши фрейм, читач пригадує первинний вислів й усвідомлює контраст.

О. Копильна називає цей прийом «деформацією алюзій»: «Під деформацією алюзії розуміється оказіональна зміна вихідного вислову або власної назви із збереженням базових елементів, що обумовлюють їх впізнаваність» [4, с. 12].

Р. Леппіхалме [9] слушно зазначає, що гумористичні та іронічні алюзії не завжди побудовані на фреймах. Зв'язок між текстами може бути виражений й іншими засобами – наприклад, наслідуванням форми чи схожестю фабули. Продуктивним засобом створення іронії слугує лексико-семантичний алогізм.

...*the Dutch uncle being swiftly proved the emperor with no clothes* (Дж. Фаулз, «The Magus»).

Дж. Фаулз вживає дві алюзії, створюючи гру слів: на ідіому – *to talk to smb like a Dutch uncle* (читати комусь нотацію, по-батьківському докоряти, навчати) – і героя казки датського письменника Г. Хр. Андерсена «Нове плаття короля».

4. Символьні алюзії.

Імплицитність алюзії може проявлятися не лише через семантику, але через символіку, що міститься в алюзивному вкрапленні. За визначенням Ю. М. Лотмана, уявлення про символ пов'язані з ідеєю деякого змісту, який, у свою чергу, слугує планом вираження для іншого, як правило, культурно більш цінного змісту [6, с. 193].

Найбільш досконало ознаку символічності відображають власні назви.

Відповідно, М. Едельман розрізняє **референтні символи**, за якими стоїть реальний фізичний об'єкт, конкретна особа, і конденсаційні символи, до функціональних особливостей яких належить у першу чергу генерування бажаних психологічних станів.

Наприклад, речення, як референтний символ, *A woman brought sin into the world*, що є алюзією на біблійний епізод про гріхопадіння Адама, відповідає образіві спокусниці Єви. Перша жінка на землі уособлюється із концептом «ГРІХА» і є впізнаним символом у силу біблійних оповідей. Використання символічної алюзії у цьому епізоді підсилене подальшим переліком гріхів жінок, про які розповідає Містер Дізі: *For a woman who was no better than she should be, Helen, the runaway wife of Menelaus, ten years the Greeks made war on Troy. A faithless wife first brought the strangers to our shore here, MacMurrough's wife and her leman, O'Rourke, prince of Breffni. A woman too brought Parnell low. Many errors, many failures but not the one sin. I am a struggler now at the end of my days. But I will fight for the right till the end.*

Конденсовані символи викликають емоції, пов'язані із ситуацією. В одну символічну подію, знак або вчинок вони спресовують різноманітні емоції, хвилювання, спогади про минуле, обіцянки та інші цінності – окремі з цих емоцій чи усі їх разом [7].

Так, декілька прикладів подібних символів знаходимо у вірші В. Оуена «Dulce et Decorum Est»:

Bent double, like old beggars under sacks,

Knock-kneed, coughing like hags, we cursed through sludge...

Порівняння солдат із старими відьмами *like hags* відображає алюзивне відсилання до персонажів багатьох творів, як от відьми у «Hansel and Gretel» або відьом у «Macbeth» та ін. Конденсований символ *hags*, що вміщує поняття «жінка», «стара», «магія» передає загальні уявлення, які сформовані у читача про цей тип персонажів, які доволі часто зустрічаються як у фольклорних казках, так і в авторських роботах.

Отже, значеннева сторона алюзії є центральним елементом, у якому можна знайти відповідь на питання причини використання автором цього стилістичного прийому, його спрямованості і функціональної навантаженості. На основі вибірки алюзивних одиниць із опрацьованого матеріалу, ми згрупували їх у чотири класи на основі критерію семантичного наповнення алюзії та їх трансформацій у метатексті. Такими групами є: 1) апелятивні алюзії (сюжетні, ситуаційні, іменні), 2) трансформативні алюзії; 3) іронічні алюзії і 4) символічні алюзії, які відображають різні варіанти зв'язку із прецедентним текстом і модифікацію семантики алюзій під впливом нових мікро- та макроконтестів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні індивідуальних особливостей використання алюзій авторами та їх концептуального наповнення у новому тексті.

Література:

1. Воробйова М. В. Алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті (на матеріалі англійського публіцистичного дискурсу) / М. В. Воробйова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія». – 2011. – № 2. – С. 92–96
2. Киосе М. И. Лингво-когнитивные аспекты аллюзии: На материале заголовков английских и русских журнальных статей : диссертация... кандидата филологических наук : 10.02.20 / Киосе Мария Ивановна. – Москва, 2002. – 281 с.
3. Колесник О. С. Концептуальна алюзія як модель міфологічно орієнтованої концептуалізації світу / О. С. Колесник // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 286–292.
4. Копильна О. М. Відтворення авторської алюзії в англо-українському перекладі: автореф. дис... канд. філол. наук : спец. «перекладознавство» 10.02.16 / Копильна Олена Миколаївна. – К., 2007. – 225 с.
5. Лавриненко О. О. Алюзивна об'єктивація концептів прецедентних текстів (на матеріалі англійських публіцистичних текстів) [Електронний ресурс] / О. О. Лавриненко. – Режим доступу : <http://www.stationline>.

org.ua/filologiya/31/1878-alyuzivna-ob-yektivaciya-konceptiv-precedentnix-tekstiv-na-materiali-anglomovnix-publicistichnix-tekstiv.html

6. Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т. / Ю. М. Лотман / Перевод. – Таллинн : Олион, 1992. – Т. 1: Культурная семиотика: Текст – литература – культура. – 420 с.

7. Павлюк Л. С. Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа [Електронний ресурс] / Л. С. Павлюк // Журналістика: Науковий збірник. – 2006. – Вип. 5 (30). – С. 48–57. – Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Pavljuk.htm

8. Тураева З. Я., Гришкова Л. В. Инвариантность и вариативность / З. Я. Тураева, Л. В. Гришкова // Семантическое взаимодействие языковых единиц разных уровней. – Л. : ЛГУ, 1985. – С. 102–110.

9. Leppihalme R. Caught in the Frame: A Target – Culture Viewpoint on Allusive Wordplay // The Translator: Studies in Intercultural Communication. Wordplay and Translation. – 1996. – No 2. – Vol. 2.